

Роль займенникових індексальних художніх порівнянь у створенні особистого простору адресанта

Я. М. Просяннікова

Херсонський державний університет, Херсон, Україна
Corresponding author. E-mail: tds.ysy@rambler.ru

Paper received 27.01.17; Accepted for publication 05.02.17.

Анотація. Стаття має на меті розкрити індексальну природу художнього порівняння як словесного знаку. У статті надається визначення поняття “індексальне художнє порівняння” і пропонується індексальна класифікація художніх порівнянь з їх поділом на займенникові, часові та просторові. Визначається роль займенникових індексальних художніх порівнянь у створенні особистого простору адресанта у поетичному тексті, де адресант визначається як центр цього простору.

Ключові слова: індекс, художнє порівняння, особові, вказівні займенники, особистий простір.

Видатний лінгвіст О.О. Потебня визначав поетичний твір як акт пізнання, що передує науковому пізнанню [11, с. 543]. Поетичний текст характеризується “ущільненістю” смислу, інформативною насиченістю в межах обмеженої кількості знаків. Поетична тканина твору – це простір, який породжує багатозначність словесних знаків, що натомість створює глибоку смисловою перспективу [5, с. 23; 12, с. 424]. Поглиблення смислу можливе лише за умови ускладнення коду, в іншому випадку спрощення коду провокує нарощення об’єму текстового фрагменту [5, с. 23; 13, с. 33]. З метою адекватного Поезії представляє складну форму пізнання, осмислення, експлікації та комунікації [5, с. 15]. декодування текстового повідомлення адресант залишає для адресата підказки, вказівки, індексальні знаки, що вказують на напрямок руху його думки, що надає можливість отримувачу цього повідомлення пройти “стежками” автора, зрозуміти зміст поетичного повідомлення.

Індексальність є універсальною ознакою мови людини [19, с. 1], і поетичного мовлення зокрема. За тріадою знаків “ікона – індекс – символ”, індексальні знаки не є довільними за своєю сутністю, вони пов’язані зі своїми об’єктами дійсним зв’язком [17, с. 37]. Явище індексальності ґрунтується на принципі суміжності [18, с. 5], відсутності будь-якої подібності між об’єктом і словесним знаком, яким він вербалізується [17, с. 42]. Індекс відрізняється від ікони й символу вказівною функцією, фокусуючи увагу адресата і сприяючи встановленню зв’язку між розумом інтерпретатора та навколишнім світом [9, с. 207; 10, с. 83]. Індекс наповнює пропозитивне висловлювання, яким є художнє порівняння, змістом, уможливорює й певним чином упорядковує його співвідношення з оточуючим світом [18, с. 2]. Іншими словами, за умови відсутності індексальних знаків у мовленні можливо було б лише висловлювати своє бачення світу шляхом репрезентації узагальнених, невизначених предметів або явищ без конкретної прив’язки до актуального стану речей та актуальних умов комунікації.

Слідом за Є. Бар-Хілелом, ми визначаємо індекс як таку словесну одиницю, референцію якої неможливо встановити без урахування контексту вживання [16, с. 363]. Виходячи з дефініції поняття “індекс”, ми визначаємо “індексальне художнє порівняння” як художнє порівняння, в структурі якого безпосередньо функціонує словесний знак, який виконує індексальну функцію. Умовою успішного й адекватного декоду-

вання індексального художнього порівняння слугує вивчення симбіозу лінгвального та екстралінгвального контекстів його вживання.

Відповідно до основних складових мовленнєвої комунікації (учасники мовленнєвого акту, часова характеристика мовленнєвої ситуації, просторове місце розташування комунікантів відносно один одного та оточуючого середовища) видається можливим виділити займенникові, часові та просторові індексальні художні порівняння, в яких функціонують займенникові, часові та просторові індекси.

Вказівні займенники, які виконують індексальну функцію у межах художнього порівняння, мають семантику вказівного жесту. Цей словесний вказівний жест указує на предмет, який знаходиться у полі сприйняття комунікантів [5, с. 24]. Індексальна функція полягає у фіксації “точки сприйняття” та створенні образу сприйняття світу [там само, с. 26].

У результаті породження поетичного повідомлення, яким є художнє порівняння зокрема, адресантом створюється певний комунікативний простір, який організований за схемою “ядро-периферія”. Центром цього простору є сам автор повідомлення [205, с. 81], що відповідає принципу антропоцентризму. Відповідно до принципу антропоцентризму, людина вважається центром світу [3, с. 226]. До ближньої периферії цього простору входить адресат поетичного повідомлення. Усі інші особи відносяться до віддаленої периферії [14, с. 79].

В узагальненому вигляді цей комунікативний простір можна представити як взаємодію двох світів, того, що становить місце перебування самого автора повідомлення, і протилежного до нього світу, іншими словами, “свого” світу і світу “чужого” [7, с. 48].

Індексальні одиниці у структурі художнього порівняння надають можливість чітко розмежувати коло об’єктів, що входять до сфери мовця, до “свого” світу [15, с. 170], і ті що не мають жодної належності до нього, і знаходяться поза його межами. Такі об’єкти відносимо до світу “чужого”. До світу “свій” належить “я” мовця і те, що з ним відбувається “тут” і “тепер”. Індексальні лексичні одиниці спрямовують увагу адресата на мовця і на ті об’єкти, які входять до його (мовця) поля зору [4, с. 71].

У значенні центру світу “свій” вживається індексальна одиниця I у поетичному тексті Б. Кармен “Behind the Arras”, в якому ліричний герой розповідає про відвідини старого будинку, про спогади і картини, які

йому малює його уява, які здаються йому такими ж справжніми, як і він сам: “Degraded shapes and splendid seraph forms / ... / Sometimes they seem almost as real as I” [20]. У зазначеному художньому порівнянні займенникова одиниця *they* індексально вказує на часову приналежність спогадів до минулого часу, вони не належать до сьогодення і виходять за межі сфери “свого”, що імплікує часо-просторові орієнтири “тут” і “тепер”. Усвідомлення самобутнього існування теперішнього і минулого та їх чітке розмежування у свідомості автора підкреслюється словесними знаками на позначення суб’єктивного сприйняття дійсності *seem almost* – здається майже (але насправді не є таким).

На відміну від попереднього прикладу, у поетичному тексті Л. Дудека “Early Morning” ліричний герой представлений не як активний учасник подій, що відбуваються, а як спостерігач, який відсторонено споглядає за картиною, що розгортається перед ним: “the salesman who made a deal, / the young woman who paid him, / the red-lipped college girls, bold, a bit shy, / the counter girls on a coffee break, / the macho men / ... / And I observe, and I am like them / only for a day” [20]. Протиставлення двох світів “свій” – “чужий” реалізується в індексальних займенникових одиницях “I” – “them”. Люди, які безпосередньо знаходяться у фокусі уваги автора, на що вказує означений артикль *the* (який виконує роль індексального (вказівного) словесного жесту), входять у межі світу “чужий”. Віддаленість цих світів простежується і в їх належності до різних часових пластів “they – paid, made / I – observe, am”. Подібність розповідача до інших, що експлікується художнім порівнянням, є тимчасовою і швидкоплинною, про що свідчить більш широкий лінгвальний контекст (“Something that never was, / that now is / and that again will not be / of which I am the observer”).

Межі світу “свій” рухливі й можуть включати більшу або меншу кількість об’єктів залежно від ситуації [1, с. 96]. Так, його межі розширюються, коли до нього долучається реальний або уявний “співрозмовник” розповідача. Займенникова одиниця “ти” функціонує або імплікується у поетичному тексті на позначення адресата цього повідомлення [6, с. 99]. Поетичне повідомлення, і художнє порівняння зокрема, виконує роль сполучуваної ланки між адресантом й адресатом [2, с. 311], становить конструктивний елемент неканонічної комунікативної ситуації [8, с. 265]. Мовленнєва природа художнього порівняння породжується його зверненістю до адресата, його адресованістю і будується адресантом з урахуванням гіпотетичної реакції адресата. У випадку художнього порівняння як конструктивного елементу поетичного тексту і його тлумачення як складової неканонічної комунікативної ситуації під реакцією адресата, слідом за М. М. Бахтіним, ми розуміємо “активне відповідне розуміння” [2, с. 315].

Відповідне розуміння художнього порівняння як індексального знаку відбувається за умови, коли фрагменти дійсності кодууючого та декодууючого максимально співпадають. Так, при декодуванні художнього порівняння з віршованого тексту Л. Коена “A Poem to Detain Me”: “I felt your beauty / more closely than my own.” [23, с. 47], в уяві читача створюється образ за-

коханого до безтями у жінку чоловіка. Він розповідає читачу про власні глибокі почуття, що поглинули його. Його самого не існує без коханої. У центрі його всесвіту живе вона, натомість він сам знаходиться на периферії свого власного життя.

Інтерпретація попереднього художнього порівняння не викликає перцептивних труднощів у читача, оскільки почуття змальовані у поетичному тексті і смисл закладений у художньому порівнянні є знайомими для переважної більшості людей, оскільки почуття кохання є базовою емоцією людини, життєдайною й необхідною. Це почуття, яким живе людина, про яке пишуть у книжках і тому, спосіб у який вона впливає на людину, є добре відомим і тому, хто розповідає, і тому, хто сприймає цю розповідь.

Індексальні одиниці типу *you, your* на позначення адресата повідомлення можуть експлікувати звернення автора до конкретної людини або до цілого людства. Так, автор у художньому порівнянні “I am confused like you and make / a small religion of my dilemma; / I am proud, like you are, over / small victories of making it through / a bad afternoon.” (L. Choyce “Song of Myself (for Whitman)”) [22] веде уявну розмову з однією чітко визначеною людиною, а саме з всесвітньо відомим американським поетом XIX століття Уолтом Вітманом. Хоча ім’я співрозмовника не екстеріоризується вербально у тексті вірша, поет лише представлений займенниковою лексичною одиницею *you*, заголовок відсилає читача до віршованого тексту самого У. Вітмана з одноіменною назвою “Song of Myself”. На підтримку читацького припущення про кореляцію між двома поетичним текстами виступає присвята наведена у дужках (for Whitman).

Адресант та адресат поетичного повідомлення можуть бути експліковані окремими словесними знаками, або інклюзивно представлені у мовній одиниці “we” і становити єдине ціле або належати до однієї соціальної групи або класу. Таким єдиним цілим можуть бути закохані або, наприклад, родина: “Descriptions of families just like ours, / with tongues petrified and forks welded to their teeth, / who'd sat down to Sunday dinner” (A. Michaels “Miner's Pond”) [20].

У художньому ж порівнянні “Brighter than our sun, / Bright as the window beyond death, / The light in the universe / Cleans the eyes to stone.” (L. Cohen “Brighter than Our Sun”) [369] словесний знак *our* вказує на приналежність поета до єдиного глобального соціального утворення безвідносно до територіальних та національних особливостей, яке має назву людство.

У поетичному тексті вказівна функція індексальних одиниць не зникає і не заміщується іншими навіть у випадку анафоричного способу відсилання до об’єкту [4, с. 94], як-от, у художньому порівнянні з поетичного доробку Ч. Меєра “From ‘Tecumseh’”: “And he, too, joined the chase as few men dare: / For I have seen him, leaping from his horse, / Mount a careering bull in foaming flight” [21, с. 33]. У цьому порівнянні індексальна одиниця *he* виконує анафорично-індикативну функцію. У поетичному тексті оповідач пропонує увазі читача розповідь про історичну постать, індіанця за походженням, вождя племені за соціальним статусом, людини, яка відіграла важливу роль в історії становлення Канади як держави. Ці відомості адресат поети-

чного повідомлення відтворює з власних ресурсів пам'яті при прочитанні імені головного героя Текумсе. Але при сприйнятті індексального знаку *he* читач отримує додаткову інформацію, яку в собі несе цей знак. При функціонуванні займенникової одиниці у синтагматичній послідовності художнього порівняння на перший план виходять граматичні характеристики референта індексального знаку. Індекс інформує декодуючого про те, що його референт представлений в однині. Вождь один без супроводу своїх воїнів приєднався до переслідування, на яке зголосилась незначна, а насправді, дуже мала кількість хоробрих мужів, що підкреслює його винятковість і виключність. Текумсе сам по собі є тою цілою "одиницею", яку не слід ні чим і ні ким доповнювати.

Поряд із граматичним числом займенник імплікує стать особи, на яку він вказує. Чоловік-вождь є взірцем, уособленням сміливості, безстрашшя і фізичної сили. Третя складова семантичного значення індексального знаку полягає у тому, що по відношенню до адресата і адресанта повідомлення ліричний герой є віддаленим у часі і просторі. Його історія життя сприймається у "переказі": форми минулого часу дієслів (*joined, have seen*) індексально вказують на реалізацію події у часі, який вже тепер з позиції автора став історією.

На противагу сміливому і гідному герою, який був описаний у попередньому прикладі, Р. Боутс предста-

вляє увазі читача зовсім інших людей, жорстоких та безжалісних, де цинізм ситуації полягає у тому, що ці люди працюють у медичному закладі. Безпорадний і прикутий до візка старий зі сльозами на очах переживав свій біль і розпач, бо йому здалося, що він втратив єдину дорогу йому людину, що доглядала за ним. Він залишався наодинці зі своїм страхом весь день і ніхто не відвідав його з медичного персоналу, не заспокоїв і не переказав, що доглядальниця скоро повернеться. Зневажливе і презирливе ставлення до немічних і хворих людей доводиться єдиною фразою лікарів "People like him / don't know reality" ("At the General" [20]). Хворі не належать до світу здорових людей, їх викреслили з нього і виставили за його межі, хворі знаходяться на узбіччі життя, їх не бажать бачити і доглядати.

Отже, дослідження індексальних займенникових одиниць у структурі художнього порівняння уможливають ідентифікацію адресанта та адресата поетичного повідомлення, емоційної відстані, характер взаємовідносин між учасниками неканонічної комунікативної ситуації, особливостей світосприйняття адресанта та його ставлення до інших людей. Індексальним одиницям на позначення інших (часових, просторових) параметрів неканонічної комунікативної ситуації будуть присвячені наступні наукові розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Некоторые соображения о дейксисе в связи с понятием наивной модели мира / Ю. Д. Апресян // *Teoria Tekstu*. – Wrocław : Osso-lineum, 1986. – С. 83–98.
2. Бахтін М. М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / М. М. Бахтін // *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* – Львів : Літопис, 1996. – С. 310–317.
3. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Л. І. Белехова. – К. : КНЛУ, 2002. – 391 с.
4. Бюллер К. Теория языка / К. Бюллер. – М. : Прогресс, 1995. – 504 с.
5. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – 208 с.
6. Кравченко А. В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейктичность. Индексальность / А. В. Кравченко. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1992. – 210 с.
7. Матвеева Т. В. Русский язык, культура речи, стилистика, риторика : учебный словарь / Т. В. Матвеева. – М. : Наука, 2003. – 432 с.
8. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива) / Е. В. Падучева. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1996. – 464 с.
9. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс ; [пер. с англ.]. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
10. Пирс Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс; [пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 352 с.
11. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности / А. А. Потебня // *Эстетика и поэтика*. – М. : Искусство, 1976. – С. 464–560.
12. Ревзина О. Г. Загадки поэтического текста / О. Г. Ревзина // *Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста : сборник статей, посвящ. юбилею Г. А. Золотовой*. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 418–433.
13. Сильман Т. И. Заметки о лирике / Т. И. Сильман. – Л. : Советский писатель, 1977. – 224 с.
14. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
15. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : Эдиториал УРСС, 2011. – 208 с.
16. Bar-Hillel Y. Indexical expressions / Y. Bar-Hillel // *Mind*. – 1954. – Vol. 63. – № 251. – P. 359–379.
17. Chandler D. Semiotics. The basics / Daniel Chandler. – N.Y. : Taylor&Francis, 2007. – 307 p.
18. Lefebvre M. The Art of Pointing. On Peirce, Indexicality, and Photographic Images [Electronic resource] / M. Lefebvre. – P. 1–15. – The resource is available: https://www.academia.edu/192769/The_Art_of_Pointing_On_Peirce_Indexicality_and_Photographic_Images
19. Ramchand G. Indexicals and Indexicality in Grammar [Electronic resource] / G. Ramchand. – The resource is available: <https://castl.uit.no/index.php/seminars?id>
20. Canadian Poetry Online [Electronic resource]. – The resource is available: http://www.library.utoronto.ca/canpoetry/index_poet.htm.
21. Canadian Poets / [ed. J. W. Garvin]. – Toronto, Canada : McClelland, Goodchild & Stewart, Publishers, 1916. – 472 p.
22. Choyce L. Caution to the Wind [Electronic resource] / L. Choyce. – The resource is available: <http://www.lesleychoyce.com/>
23. Cohen L. The Spice-box of Earth / L. Cohen. – London : Jonathan Cape LTD, 1973. – 88 p.

REFERENCES

1. Apresyan Yu. D. Some considerations about deixis in connection with the naive worldview / Yu.D. Apresyan // *Teoria Tekstu*. – Wrocław : Osso-lineum, 1986. – С. 83–98.
2. Bakhtin M. M. Statement as a unit of speech communication / M. M. Bakhtin // *Antologiya svitovoyi literaturno-*

- krytychnoyi dumky of XX c. – Lviv : Litopys, 1996. – P. 310–317.
3. Belekhova L.I. Image Space of American Poetry: Linguistic and Cognitive Perspective : thesis for a doctoral degree in philology: 10.02.04 / L.I. Belekhova. – K. : KNLU, 2002. – 391 p.
 4. Byuller K. Theory of language / K. Byuller. – M. : Progress, 1995. – 504 p.
 5. Kovtunova I. I. Poetic syntax / I. I. Kovtunova. – M. : Nauka, 1986. – 208 p.
 6. Kravchenko A. V. Issues of demonstrative theory: egocentric, deictic, indexical perspective / A. V. Kravchenko. – Irkutsk : Irkutsk university, 1992. – 210 p.
 7. Matveeva T. V. The Russian Language, stylistics, rhetoric : dictionary / T. V. Matveeva. – M. : Nauka, 2003. – 432 p.
 8. Paducheva Ye. V. Semantic Researches (Semantics of time and aspect in the Russian language; semantics of the narrative) / Ye. V. Paducheva. – M. : Skola “Yazyki russkoi kultury”, 1996. – 464 p.
 9. Pierce Ch. S. Selected papers in Philosophy / Ch. S. Pierce; [translated from English.]. – M. : Logos, 2000. – 448 p.
 10. Pierce Ch. S. The Origin of Pragmaticism / Ch. S. Pierce; [Eds. V. V. Kiryuschenko, M. V. Kolopotina]. – StP. : Alateya, 2000. – 352 p.
 11. Potebnya A. A. Lectures on the theory of literature / A. A. Potebnya // Aesthetics and Poetics. – M. : Iskusstvo, 1976. – P. 464–560.
 12. Revzina O. G. Mysteries of the poetic text / O. G. Revzina // Communicative and semantic parameters of grammar and text : articles dedicated to the anniversary of prof. G. A. Zolotova. – M. : Editorial URSS, 2002. – P. 418–433.
 13. Silman T. I. Notes on Lyrics / T. I. Silman. – L. : Sovetskiyi pisatel, 1977. – 224 p.
 14. Susov I. P. Linguistic pragmatics / I. P. Susov. – Vinnitsa : Nova Kniga, 2009. – 272 p.
 15. Ufimtseva A. A. Types of verbal signs / A. A. Ufimtseva. – M. : Editorial URSS, 2011. – 208 p.

The role of indexical similes in a personal space creation of an addresser

Ia. M. Prosiannikova

Abstract. The article is aimed at revealing of indexical nature of simile as a verbal sign. A definition of “indexical simile” is provided in the article. Indexical classification of similes with their division into pronominal, temporal and spatial is presented. It is studied the role of pronominal indexical similes in creation of a personal space of an addresser in a poetic text, whereas the addresser is defined as the center of this space.

Keywords: *index, simile, personal, demonstrative pronouns, personal space.*

Роль местоименных индексальных художественных сравнений в создании личного пространства адресанта

Я. Н. Просянникова

Аннотация. Статья направлена на раскрытие индексальной природы художественного сравнения как словесного знака. В статье дается определение понятия “индексальное художественное сравнение” и предлагается индексальная классификация художественных сравнений с их дифференциацией на местоименные, временные и пространственные. Определяется роль местоименных индексальных художественных сравнений в создании личного пространства адресанта в поэтическом тексте, где адресант определяется как центр этого пространства.

Ключевые слова: *индекс, художественное сравнение, личные, указательные местоимения, личное пространство.*